

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.101

ДЕЩО ПРО МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ З ЖИТТЯ І НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Ф. КЕНЕ

Гаркавко В.К.,
Бикова В.О.

Національний університет харчових технологій (м. Київ)

Висвітлюються маловідомі сторінки з життя і наукової творчості Ф. Кене – народжувача школи фізіократів в політичній економії, яку й очолював. Розкривається багатогранна науково-дослідницька діяльність вченого як медика, філософа, економіста, науковця-енциклопедиста загалом та як політичного діяча. Вказується на походження терміну "фізіократія". Спростовується загальнопоширена думка про те, що Ф. Кене розпочав займатися політичною економією у віці шістдесят років. Наводяться переконливі докази того, що він це зробив у віці сорок два роки. Показується як Ф. Кене прагнути до встановлення органічного взаємозв'язку між різними напрямками своїх наукових пошукань, прагнув використовувати їх під обґрунтування своїх суспільно-політичних та релігійних поглядів. Особлива увага при цьому акцентується на тому як вчений "по містку філософії" перейшов від медицини до політичної економії.

Ключові слова: Ф. Кене, фізіократія, медицина, філософія, метафізика, політична економія, "Економічна таблиця"

UDC 330.101

SOMETHING ABOUT THE LITTLE-KNOWN PAGES FROM THE LIFE AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF F. QUESNAY

Garkavko V.,
Bykova V.

National University of Food Technologies (Kyiv)

The little-known pages from the life and scientific work of F. Quesnay - the pioneer of the school of Physiocrats in political economy, have been highlighted in the article. The multifaceted research activity of a scientist as a physician, philosopher, economist, scientist-encyclopedic in general and as a political figure has been shown. The general opinion that F. Quesnay began to engage in political economy at the age of sixty years has been refused by the authors. Convincing evidence is provided of what he did at the age of forty-two years. It has been shown that F. Quesnay, striving to establish an organic relationship between different directions of his scientific quest, sought to use

them to justify their socio-political and religious views. Particular attention is paid to the fact that the scientist "on the bridge of philosophy" has moved from medicine to political economy.

Keywords: F. Quesnay, physiocracy, medicine, philosophy, metaphysics, political economy, "Economic Table"

Актуальність проблеми. З метою кращого висвітлення підходів до вивчення теоретичних засад функціонування сучасної високорозвиненої ринкової економіки на прикладі передових економічно розвинених країн світу в процесі підготовки майбутніх фахівців різноманітних економічних спрямувань доводиться постійно вдаватися до постійного вдосконалення сучасного навчального процесу, який включає як вдосконалення безпосередньо навчальних програм загалом, так й окремих їхніх складових — навчальних курсів, до яких, зокрема, відносяться й ті, що співстикаються з розвитком історії світової економічної думки. Це потрібно перш за все для того щоб поступово позбуватися деяких "штампів" (тобто м'яко кажучи — неточностей), які давно вже встоялися в науковій і навчальній літературі в силу, вочевидь, можливо й певних непорозумінь та переходять з одних видань до інших. Тому в даному контексті постійно виникає необхідність час від часу вдаватися й до перегляду творчої спадщини науковців, котрі стояли у витоків формування класичних засад економіко-теоретичних наук, зокрема, перш за все — політекономії, виходячи з аналізу першоджерел їхніх праць, до яких відноситься й школа фізіократів на чолі з Ф. Кене [5; 6].

Аналіз останніх наукових досліджень. Широкому загалу представників історико-економічної науки Франсуа Кене (1694 – 1774) відомий як народжувач школи фізіократів (від франц. *physiocrates*, від грец. *physis* – природа і *kratos* – сила, влада, панування) в політичній економії, яка хронологічно виникла після "епохи" У. Петті (1623 – 1687), народжувача класичної буржуазної політекономії в Англії, проте передувала розквіту останньої в особах А. Сміта (1723 – 1790) й Д. Рікардо (1772 – 1823). В той же час деякі відомості про життя і творчість Ф. Кене у вітчизняній науковій літературі подаються в настільки стереотипному вигляді, що це мимоволі призводить як до спрощеного сприйняття самої сутності фізіократії, так й до притуплення уваги до поглибленого вивчення усїєї наукової спадщини цього

видатного вченого й неординарної особистості, та його самого безпосередньо, а останнє викликає на рівні масової підсвідомості (втім – не поодинокі, звичайно) *хибний висновок про те, що про фізіократію відомо все і вона варта уваги хіба що не більше як просто розділ в просто підручниках з історії економічних вчень*. Тому виклад навчального матеріалу, присвяченого школі фізіократів на чолі з Ф. Кене як у виданнях, написаних в радянські часи [1, с. 131 – 147; 7], так і в новітній час [8, с. 43 – 52] побудований (хоч по суті і підсвідомо) саме виходячи з подібного роду розуміння питання та поміж собою по суті абсолютно нічим не відрізняється (*що відносимо до визначення питань як не вирішених в навчальному процесі*).

Однак спробуймо з даним стереотипним підходом не погодитися. Для цього використаємо як відомі з опублікованих праці самого Ф. Кене [5; 6], так і його біографів, зокрема, видатного українського дослідника О.М. Миклашевського (1864 – 1911), який даючи оцінку фізіократам писав: “...вони перші вступили в ледь почату область економічних досліджень і аналізу господарських відносин. Їм ще приходилося йти на оцуп і відкривати те, що нам видається зараз цілком зрозумілим і простим” [5, с. IV].

Тому дана публікація, включаючи в себе і об'єднуючи в послідовному викладі результати попередніх досліджень, опублікованих за вказаним напрямком раніше [2 — 4], **має за мету** висвітлення маловідомих широкому загалу науковців сторінок з життя і наукової діяльності Ф. Кене, зокрема, розпочинаючи як з науковця-медика, яка стала предтечею його становлення як науковця-філософа і науковця-економіста, до науковця-енциклопедиста загалом в епоху Просвітництва, торкаючись при цьому деяких аспектів, які можливо дещо йдуть в розріз з тими, що подаються в сучасній науковій і навчальній літературі.

Викладення основного матеріалу дослідження. За даними, опублікованими О.М. Миклашевським народився Франсуа Кене (який в метричному свідотстві відзначений як *receveur de l'abbaye de Meray de Saint Magloire*) 4 червня 1694 р. в селі Мере поблизу Монфор Л'Аморі неподалік від Версаля за одними даними в сім'ї адвоката невеличкого калібру, за іншими — селянина-землероба. Лише коли хлопчику йшов дванадцятий рік він навчився читати за допомогою якогось сусіда-садівника. На шістнадцятому році життя Ф. Кене поступив підручним до

малоосвіченого лікаря-хірурга, втім це заняття викликало у юнака прискіпливе відношення до медичних наук. Причому здобутки на цьому поприщі у Ф. Кене були настільки великі, що його “вчитель” зміг пробитися до корпорації лікарів лише завдяки тому, що скористався зошитами свого “учня” для придбання степені, яку отримав з тріумфом (вочевидь в цих зошитах містилося щось вельми цінне в науковому відношенні). Однак дані обставини змусили Ф. Кене не довго залишатися в “наставника” й він швидко опиняється в Парижі, де заробляє на життя учнем в одному літографічному закладі, а в години дозвілля відвідує лекції з медицини та хірургії. Після невдачі в 1717 р. на екзамені (є гіпотеза, що екзаменатори свідомо “провалили” свого потенційного талановитого конкурента) в місті Мант Ф. Кене все ж отримує степінь хірурга в Парижі 9 серпня 1718 р., після чого одружується на дочці паризького торговця й надалі проживає в місті Мант, стає одним з головних лікарів в тамтешньому шпиталі. Його послугами користується й місцева аристократія (граф Віллєруа, герцоги Ноальський й Лапейроні і навіть королева, яка гостювала в останнього). Практичну роботу лікаря Ф. Кене поєднував з науковими дослідженнями. Згодом Віллєруа влаштовує Ф. Кене на посаду військово-медичного комісара в Ліоні, а потім залишає в якості свого домашнього лікаря (в 1729 – 1730 рр.). В 1739 р. Ф. Кене стає професором й секретарем хірургічної академії, заснованої першим хірургом короля Лапейроні [5, с. V – IX].

О.М. Миклашевський вважає, що початки філософської думки й економічної системи Ф. Кене *вперше* відмічаються ще в 1736 р., коли вчений видає в працях ліонської академії “Фізичний дослід з тваринної економії”, тобто коли Ф. Кене було біля 42 років (а не під 60, як пише, зокрема, видатний дослідник історико-економічної науки А.В. Анікін [1, с. 131], а також С.М. Нікітін [7], тим більше – не 62, як повідомляють у зносі в своєму підручнику П.І. Юхименко та А.А. Ільєнко [8, с. 44]). О.М. Миклашевський трактуючи думки Ф. Кене писав так: “В цій праці вже заключаються зародки філософської й економічної системи Кене. На першому плані виставляється значення природи, як сили, котрій не слід протистояти, бо все у природі здійснюється розумно й на незбійних початках закону збереження енергії. В цій книзі, поруч з самими дивними вченнями з точки зору сучасної природничої науки, проводиться одна важлива думка. Кене виходить з уяв про вплив на людину семи елементів:

вогню, повітря, води, землі, масла, солі й ртуті, і робить цікаву (з рос. мови "любопытную" — прим. авторів статті) спробу обґрунтування психології на фізіології. Він являється у цій книзі противником терапії й з особливою енергією наполягає на цілительній й благодійній дії самої природи" [5, с. IX]. Цікаво, чи не з цього саме моменту розпочинається знаменита хода видатного науковця Ф. Кене "по містку філософії...від медицини до політичної економії" [1, с. 136] ?

В 1743 р. Ф. Кене опублікував декілька праць й листів з медицини в записках хірургічної академії. Втім приступи пiдагри змусили його покинути академію, хоча вчений продовжував займатися медичною практикою. Згодом, завдяки протекції графині d'Estrades, яку він успішно лікував від епілепсії (при цьому зумівши на її прохання скрити факт даної хвороби від спільноти), Ф. Кене переходить від Віллерау до пані Етіоль, майбутньої мадам де-Помпадур (фаворитки короля Людовіка XV) і стає її домашнім лікарем. А в 1752 р. завдяки протекції де-Помпадур Ф. Кене стає першим медиком-консультантом при самому королі, проживає в квартирі при версальському палаці. В цьому ж році він рятує сина королеви від оспи, за що вона не противилась потім підведенню лікаря у дворянство. Втім, як зауважує О.М. Миклашевський, не дивлячись на пікантність ситуації, яка була викликана "особливостями" поведінки в дворянських колах Ф. Кене зумів утримувати себе в цій обстановці самостійно, з достоїнством, не користувався своїм впливом на шкоду іншим, за що з боку інших і навіть королеви відчував доброзичливість (не дивлячись на деякі природні недоліки: сарказм і зухвалий тон, що викликало і появу ворогів, зовнішня грубість навіть по відношенню до тих кому щиро вважав добра). В салоні Ф. Кене, в антресолях того ж версальського палацу часто збиралися численні друзі вченого, такі як Дідро, д'Аламбер, Дюкло, Мармонтель, Бюффон, Гельвеціус, маркіз Мірабо, Мерсьє-де-Ларив'єр, Дюпон-де-Немур, Тюрго. Бував тут й Адам Сміт, котрий за короткий період свого знайомства встиг проіннятися великою повагою до Ф. Кене як "до доктора, схильного до міркувань на філософські теми" [5, с. XIII]. На цих зібраннях вільно обговорювалися самі різноманітні філософські питання, і навіть питання політики й управління. Цікаво, що схильним до інтриг, світського розкошу й розпусти фаворитці де-Помпадур (яка проживала поверхом нижче за Ф. Кене) та її братії (які усі разом також бували на вищевказаних

зібраннях) не вдавалося змусити впертого філософа перевести своїх друзів до них і залучити до свого “дозвілля” [5, с. X–XIII].

В 1753 р. Ф. Кене видав свою останню працю з медицини (написану ще в 1744 – 1745 рр.), “після цього він перейшов, на шістдесятому році свого життя, до досліджень, котрі склали його славу й залишаться назавжди великим пам’ятником його творчих здібностей” [5, с. XIII]. Втім саме тривале заняття медициною дозволило виробити у вченого (за висловом О.М. Миклашевського – “лікаря-економіста”) пристрасть до точного методу дослідження “і, головним чином, до арифметично-геометричної абстракції, за допомогою якої він й став згодом працювати в області філософії, економії й політики” [5, с. X]. Перші праці на цьому новому поприщі з’явилися в “Енциклопедії” Дідро й д’Аламбера. Це статті “Очевидність” (1756), “Фермери” (1756), “Зернові хліба” (1757), які були підписані чомусь Кене-син. Однак, наступні статті (“Люди”, “Податок”, “Процент”) до друку в енциклопедії не пішли у зв’язку з тим, що Ф. Кене не погоджувався з духом матеріалізму і на цій підставі розійшовся з видавцями. Пізніше, в кінці XIX ст. австрійському вченому С. Бауеру в архіві паризької національної академії, серед паперів Мірабо, вдалося віднайти перший з цих нарисів і, що найважливіше за все, знамениту “Економічну таблицю” в її первісному вигляді (тому, що з’явилася в 1758 р.). В якості пояснень до цієї таблиці Ф. Кене додав ряд положень під загальною назвою “Витяг з *Королівських Економії* (мемуарів) Сюллі або загальні правила з управління господарством землеробської держави” [5, с. 69 – 114]. До цього часу “Економічну таблицю” знали за викладом в працях Мірабо й Дюпона. Проте самі виклади були настільки невдалими, що сам Ф. Кене в 1766 р. змушений був написати в “Журналі землеробства, торгівлі й фінансів” (виходив під редакцією Дюпона й складав перший й найголовніший орган фізіократичної школи) працю “Розбір економічної таблиці” [6], яка втім, на думку О.М. Миклашевського особливою ясністю також не відрізнялася [5, с. XIII – XIV]. Отже, знахідка С. Бауера має неперевершене наукове значення, так як дозволяє дослідникам робити висновки безпосередньо з авторського першоджерела, яке було і є найбільш зрозумілим [5, с. 115 – 129, табл. фр., табл. рус].

В указаному журналі та в іншому органі фізіократів “*Ephemerides du citoyen*”, заснованому Бодо, Ф. Кене надрукував усі найголовніші твори,

в тому числі “Діалоги про ремеслову працю” [5, с. 223 – 267], “Спостереження над грошовим процентом” [5, с. 268 – 278], “Погляд на уряд Інків в Перу”, “Деспотизм Китаю” [5, с. 26 – 68] та ін. Найголовніші з цих праць були видані в 1767 р. Дюпоном під гучним заголовком “Фізіократія або природне облаштування уряду, найвигіднішого для людського роду”. Саме перше слово з цього заголовку й дало привід для того, щоб економістів школи Ф. Кене стали називати фізіократами [5, с. XV].

Останні роки життя Ф. Кене не відзначалися плідністю в науковій творчості. До того ж після смерті мадам де-Помпадур, хвороби, а згодом і смерті дофіна сильно похитнулося його становище при дворі. Не дивлячись на підтримку Дюпона, в зв’язку з інтригами Мірабо, Ф. Кене не вдалося зблизитися з наступником престолу Людовіком XVI, “а швидко потім, з невідомих причин і під якимось приводом, була віднята в нього й сама посада придворного лікаря” [5, с. XVI].

О.М. Миклашевський, зокрема, не виключає, що невдачі Ф. Кене наприкінці життя були пов’язані з його прагненням стати першим міністром короля (цю ідею автор “Економічної таблиці” прагнув втілити за допомогою мадам де-Помпадур, коли передавав королю свій твір через неї, чим викликав як невдоволення фаворитки, так й обурення самого короля [5, с. XVI – XVII]).

Під самий кінець життя Ф. Кене облишив свої економічні заняття й зайнявся математикою, видавши в 1773 р. свою останню працю “Філософські пошукування очевидності геометричних істин”, в якій прагнув знайти квадратуру кола. Втім дана праця свідчила про занепад розумових здібностей вченого й сильно розчарувала його учнів (до яких за життя Ф. Кене був досить строгий й, не соромлячись, відмічав їхні помилки). “Під самий кінець життя Кене прийшлося порадуватися призову Тюрго на пост міністра; але він не дожив до його падіння: 16 грудня 1774 р., він помер на восьмидесятому році свого життя” [5, с. XVI]. Ф. Кене як син свого часу для правильного розуміння ходи державного й економічного розвитку прагнув відшукувати “природні підстави”, які на його думку містили філософське підґрунтя. На відміну від багатьох своїх сучасників він не тільки не відчував ненависті до монархічних порядків в країні, а навпаки “вірив в “законний деспотизм”, проникнений в усіх своїх діях веліннями природного права” [5, с. XVIII].

Згідно з дотримуюмою ним ідеєю про космічний порядок Ф. Кене “виходив з високого уявлення про світову гармонію й закономірності усіх як фізичних, так й моральних й економічних явищ. В його уявах усі явища здійснювалися немовби за економічним принципом доцільності. Медицина давала йому закони тваринної економії, метафізика – закони моральної доцільності; політична економія повинна була дати непорушні закони господарського життя, котрими зобов’язані керуватися землеробські держави” [5, с. XVIII – XIX], оскільки тільки в останніх, на думку автора, й був можливий істинний добробут й правильний порядок всього господарського життя.

В своїй метафізичній системі Ф. Кене виходив з панування двох субстанцій — матерії й духу, котрі приводяться до руху, взаємодіють між собою й співстикаються під впливом сили Божества, котра їх одушевляє, створюючи життя, почуття, розум, діяльність. Вірячи в загробне життя, Ф. Кене в той же час, вважав, що наука має справу тільки з земним існуванням людини, яку пов’язував з терміном *очевидність*, тобто сукупністю істин, одні з яких надаються вірою (там, де неможливо пояснити надприродні явища), інші досягаються за допомогою розуму. Виходячи з Божественного начала Ф. Кене й прагнув відкрити природні умови політичного й економічного існування держав [5, с. XXI]. До таких умов відносилися “фізичні й моральні закони природного й найвигіднішого порядку для людей” [5, с. XXI]. На думку Ф. Кене закони фізичні можуть створювати зло, тому що при переході “з природного стану до суспільного (*тобто — від первісного суспільства до цивілізації — прим. авторів статті*), людина жертвує частиною своїх сил і прав, віддає себе до відомої степені в рабство” [5, с. XXVIII]. Природне право на речі, необхідні для існування людини, обмежене мінімумом потрібних для цього засобів, оскільки в природному стані людина здобути більше не в змозі, а тому й громадське суспільство давати більше не зобов’язане, оскільки в цьому суспільстві кожний вільно розпоряджається своєю матеріальною власністю й духовними силами, котрі складають результат його праці й незбіжної природної розбіжності в надбаних здібностях. Тому на відміну від видатних представників епохи Просвітництва, з якими вчений дружив (Руссо, Монтескьє, Мореллі, Маблі), Ф. Кене вважав, що власність не заснована на насиллі, бо нерівність в розподілі багатств є природне й необхідне зло [5, с. XXVIII – XXIX].

Висновки. Дана думка цікава в тому, що Ф. Кене розумів, що для реалізації інтересів чисто власних людині необхідно виконувати певні обов'язки перед іншими людьми й Богом [5, с. XXV], а степінь їхнього виконання визначається здібностями й матеріальними можливостями кожного індивіда. Так, на думку Ф. Кене досягається розумний інтерес (цю думку пізніше використав в своїй економічній творчості А. Сміт, яку, однак, подав в значно перетвореному вигляді, виходячи виключно з егоїстичної природи людини), “а закони і релігія з часом точніше визначають арену його дії” [5, с. XXV]. Таким чином “свобода й нерівність – ось чого хотіли фізіократи на противагу Руссо, котрий доводив, що при нерівності свобода немислима” [5, с. XXIX].

Втім на відміну від економічного буття в політичній філософії Ф. Кене та його учні доцільність компромісу інтересів відхиляли, вірили в просвітницький деспотизм монархів і тому виступали проти вимог Монтеск'є, Руссо, Маблі передати найсуттєвіші функції влади народу [5, с. XIX]. Нещастя ж людських суспільств вони пов'язували з відсутністю у народу знань про природу й принципи природного порядку [5, с. XXII]. Поповнити цю прогалину мав абсолютний монарх, оскільки саме він “не зацікавлений приватними справами, а тому, проймавшись веліннями розуму й природного закону, краще всього в стані здійснити вимоги справедливості” [5, с. XXX]. Учню ж і послідовнику Ф. Кене А. Тюрго навіть приписували фразу: “*Дайте мені п'ять років деспотизму і Франція буде вільною*” [5, с. XXX]. Такою була в основному сутність моральних законів, зокрема, і філософська сторона, взагалі, економічного вчення Ф. Кене та його послідовників, котрі склали методологічні засади подальших чисто економічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аникин А.В. Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса / А.В. Аникин. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1979. – 367 с., ил.
2. Гаркавко В.К. Дещо з біографічної хроніки і про початки наукової творчості Ф. Кене / В.К. Гаркавко // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції “Наука та освіта – 2006”. Том 6. Економічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. — С.20 — 22.
3. Гаркавко В.К. Філософсько-методологічні засади економічного вчення Ф. Кене / В.К. Гаркавко // Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції “Сучасні

- наукові дослідження — 2006". — Том 32. Економічні науки. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. — С. 21 — 23.
4. Гаркавко В.К. Як прокладався науковий шлях Ф. Кенэ від медицини до політекономії / В.К. Гаркавко // *Materialy II Międzynarodowej, naukowe-praktycznej konferencji "Wykształcenie i nauka bez granic – 2005"*. Tom 10. Ekonomiczne nauki. – Premysl. Sp. Z o.o. "Nauka i studia". — 2005. — С. 6 — 9.
 5. Кенэ Ф. Выбранные места. Перевод А.В. Горбунова. Редакция: М. Щепкин – И. Вернер. Предисловие А.Н. Миклашевского ("Жизнь и произведения Франсуа Кенэ") / Ф. Кенэ. — Москва. Издание К.Т. Солдатенкова. Выпуск VI. Типо-литография О.И. Лукашевич и К°, 1896. – II с., XLVIII с., IV с., 279 с., табл. фр., табл. рус. – (Библиотека экономистов).
 6. Кенэ Франсуа. Экономическая таблица Франсуа Кенэ, так называемый корректурный набросок. Анализ экономической таблицы. 1766. Перевел Евг. С — ский. Объяснения Франсуа Кенэ экономической таблицы / Франсуа Кенэ // *Записки научного общества марксистов*. — Москва — Петроград, 1923. — 1923. — Год издания 2-й. — № 5(1). Январь — апрель. — С.31 — 60. — (Предисловие переводчика — С.33 — 44).
 7. Никитин С.М. Кенэ (Quesnay) Франсуа (4.6.1694 – 16.12.1774) / С.М. Никитин // *Экономическая Энциклопедия. Политическая экономия*. Гл. ред. А.М. Румянцев. – М.: "Советская Энциклопедия", 1975. – (Энциклопедии. Словари. Справочники). – т. 2 Инди... – Мюрдаль. 1975. – 560 с. с илл. – С. 141.
 8. Юхименко П.І., Ільєнко А.А. Історія економічних учень: Навчальний посібник / За ред. О.Ю. Амосова. – Київ – Біла Церква, БДАУ, 1999. – 464 с.